

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Beknopte
Rapportage
Archeologische
Monumentenzorg

31

Archeologisch booronderzoek op het historische kerkhof van de dorpswierde Bellingweer (gemeente Winsum)

J. van Doesburg, M. van der Heiden,
J. Stöver en F. Laarman

Archeologisch booronderzoek op het historische kerkhof van de dorpswierde Bellingeweer (gemeente Winsum)

J. van Doesburg, M. van der Heiden, J. Stöver en F. Laarman

Colofon

Beknopte Rapportage Archeologische Monumentenzorg nr. 31

Archeologisch booronderzoek op het historische kerkhof van de dorpswierde Bellingeweer (gemeente Winsum).

Auteurs: J. van Doesburg, M. van der Heiden, J. Stöver en F. Laarman

Illustraties: M. van der Heiden (RCE) & M. Haars (BCL-Archaeological Support)

Opmaak: Xerox/OBT, Den Haag

ISBN/EAN: 978-90-5799-314-5

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

Samenvatting	4
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2 Bureauonderzoek	7
2.1 Inleiding	7
2.3 Gespecificeerde archeologische verwachting	12
3 Doel- en vraagstelling	13
3.1 Doelstelling	13
3.2 Onderzoeksvragen	13
4 Methoden en technieken	14
5 Resultaten	15
5.1 Booronderzoek	15
5.2 Vondstmateriaal	20
5.2.1 Aardewerk	20
5.2.2 Botmateriaal	20
6 Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen	22
6.1 Beantwoording onderzoeksvragen	22
6.2 Conclusies	23
6.3 Aanbevelingen	25
Literatuur	26

Samenvatting

Op 19 en 20 februari 2018 heeft er op het kerkhof van de voormalige dorpswierde van Bellingeweer (gemeente Winsum) een klein archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Doel van het onderzoek was om de aantasting van de wierde door de bouw en sloop van de kerk en het eeuwenlange gebruik van het terrein als kerkhof te bepalen. Het onderzoek kwam voort uit de vraag van omwonenden of het in 1979 formeel gesloten kerkhof weer voor begravingen kan worden opengesteld. Het onderzoek richtte zich op het beantwoorden van deze vraag en indien het ja zou luiden, onder welke voorwaarden hier weer begraven kan worden. Het kerkhof is een gebouwd rijksmonument en de wierde waarop het ligt een archeologisch rijksmonument. Het kerkhof bestaat uit een zeventiende-eeuwse bakstenen ommuring met hekpijlers en ijzeren hek, een aantal oude grafzerken en grafkelders. Aan de binnenzijde van de muur ligt een schelpenpad en staan bomenrijen. De grafzerken en -kelders dateren uit de negentiende en vroege twintigste eeuw. Het jongste graf dateert uit 2002.

Het onderzoek bestond uit een booronderzoek. Er zijn 23 gutsboringen (3 cm) gezet op het kerkhofterrein en vier referentieboringen op het hierbuiten gelegen deel van de wierde. De boringen op het kerkhof zijn geplaatst ter hoogte van de open ruimten in de grafrijen, binnen de veronderstelde contouren van de in 1823 of 1824 gesloopte kerk en aan de randen van het terrein in een schelpenpad. Tevens is met een prikstok getracht de funderingen van de kerk te vinden en hiervan het grondplan vast te stellen.

Uitkomst van het booronderzoek is dat de bodem ter hoogte van de graven en tussen de grafrijen tot op een diepte van minimaal 1,2 m onder maaiveld en maximaal tot 1,7 m is geroerd. In deze geroerde laag, die het gevolg is van eeuwenlang begraven, zijn op twee plaatsen menselijke skeletresten gevonden. In één geval gaat het om materiaal in secundaire context. In het andere is mogelijk sprake van een ongestoord graf van een baby. Onder de laag met menselijke skeletresten bevinden zich intacte wierdelagen met houtskool, aardewerkscherven, onverbrand en verbrand dierlijk bot, as en verbrande leem. Het maaiveld van het schelpenpad ligt ca. 0,4 m lager dan de begraafplaats. De verstoring bedraagt hier gemiddeld 1,2 m, met uitzondering van één boring waar de bodem slechts tot slechts 50 cm diepte is

verstoord. Op de (vermeende) locatie van de kerk varieert de verstoring van de bodem. In het oostelijke deel bedraagt de verstoring 1,7 m, terwijl deze in het westelijke deel tot 0,6 m onder maaiveld reikt. In het centrale deel van de kerk is een verstoord kleipakket aangetroffen, waarin vanaf 1,55 m onder maaiveld veel mortel voorkwam. Op 1,7 m onder maaiveld stuitte de boor op ondoordringbaar baksteenpuin, mogelijk de vloer van een crypte. Met de prikstok kon het oostelijke deel van de buitenmuren van de kerk worden getraceerd. De funderingsresten liggen tussen ca. 30 en 80 cm onder maaiveld. Aan de westzijde zijn geen muurresten gevonden. Wel is hier in een boring 21 op 60 cm onder maaiveld een als vlijlaag geïnterpreteerde zandlaag aangeboord. Op basis van deze gegevens kan worden vermoed dat de kerk ongeveer 11 bij 6,4 m moet zijn geweest. Buiten het kerkhof is de situatie heel anders. In drie van de vier boringen is sprake van een 15 tot 20 cm dikke bouwvoor. In de vierde boring is de bodem tot 90 cm diepte verstoord. Onder de bouwvoor of verstoorde laag bevindt zich een dik gelaagd pakket kleiige, venige en soms zandige wierdelagen. Deze lagen zijn gemiddeld 10 tot 30 cm dik en bevatten houtskool, scherven kogelpot- en terpaardewerk, onverbrand dierlijk bot, as en verbrande leem. De diepte van de natuurlijke ondergrond onder de wierde varieert sterk. In sommige boringen is veen aangetroffen en in andere kleiige kwelderafzettingen.

Conclusie van het onderzoek is dat er vanuit de archeologische monumentenzorg geen bezwaren zijn om op het kerkhof weer te begraven, mits er aan enkele voorwaarden wordt voldaan. Begraven kan binnen de bestaande rijen op de open plekken of na eventuele ruiming op vrijgekomen plekken. Daar waar grafkelders aanwezig zijn, wordt afgeraden nieuwe graven aan te leggen. Er mag niet dieper dan ca. 1,2 m onder maaiveld worden begraven. Indien dieper wordt begraven, zullen wierdelagen worden aangetast. Binnen de veronderstelde contouren van de kerk kan niet begraven worden in verband met relatief ondiep gelegen resten van de kerk, grafkelders en wierdelagen. Begraven buiten de ommuring van het kerkhof is niet mogelijk, gezien de geringe diepteligging van de wierdelagen en hun hoge inhoudelijke en fysieke kwaliteit.

1.1 Aanleiding

De laatste jaren is er in de samenleving een groeiende behoefte aan betekenisvolle plekken voor begravingen. Aan de ene kant gaat het om natuurbegrafplaatsen, bijvoorbeeld in een bos of op de heide, en anderzijds om historische begrafplaatsen, vaak gelegen rond een oude, niet zelden vaak middeleeuwse kerk. Bij de meeste historische kerken is dat geen probleem. Ook niet voor degene die op een archeologisch rijksmonument liggen. De monumentstatus staat het bij aanwijzing geldende gebruik toe. Anders ligt het bij kerken die officieel gesloten zijn voor begravingen. Hier is begraving alleen mogelijk als het kerkhof officieel wordt heropend. Als het om archeologische rijksmonumenten gaat, betekent dit een verandering van het bestaande gebruik en moet hiervoor conform de Erfgoedwet vergunning voor worden aangevraagd.

Bij de gemeente Winsum zijn vragen binnengekomen over het mogelijk om begraven te worden op de historische kerkhof op de voormalige dorpswierde van Bellingeweer. Het kerkhof is in 1979 formeel gesloten voor begravingen. Het historische kerkhof heeft de status van gebouwd rijksmonument (monumentnummer 39036). Bijkomende complicatie is dat het kerkhof gelegen is op een wierde die ook als (archeologisch) rijksmonument is aangewezen. De kerk en het bijbehorende kerkhof gaan minimaal terug tot in de late middeleeuwen en liggen op een wierde die meer dan 2000 jaar oud is. Met een ingebruikname van het kerkhof wordt mogelijk schade aangebracht aan zowel het kerkhof als aan de wierde. Onderhavig onderzoek richt zich op de mogelijkheden om het kerkhof weer in gebruik te nemen. Wellicht is dit mogelijk op locaties op de wierde die in het verleden reeds vergraven zijn door begravingen.

1.2 Administratieve gegevens

Provincie	Groningen
Gemeente	Winsum
Plaats	Winsum
Toponiem	Bellingeweer
Kaartblad	7 BN
Centrumcoördinaten	230.387/593.822
ZW	230.331/559.752
NW	230.443/559.752
NO	230.443/593.892
ZO	230.331/593.892
projectcode	WIBE17
Rijksmonumentnummer	39036 (kerkhof) & 46154 (wierde)
terreinnummer (AMK)	1186 (wierde)
Zaaknummer	4578229100
Complexiteit(n)	Kerkhof, wierde
Periode	ijzertijd t/m nieuwe tijd
Cultuur	n.v.t.
Huidig grondgebruik	kerkhof (niet in gebruik)
Eigenaar	Gemeente Winsum
Grondgebruiker	Gemeente Winsum
Beheerder	Gemeente Winsum
Opdrachtgever	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Bevoegd gezag:	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Opdrachtnemer	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Projectleider	R.J. Stöver & J. van Doesburg
Uitvoering veldwerk	19 en 20 februari 2018
Documentatie	Archeologisch depot noord Nederland
Archivering	Archeologisch depot noord Nederland
Auteurs	J. van Doesburg, M. van der Heiden, J. Stöver en F. Laarman
Autorisatie	B.I. Smit

Afb. 1 De locatie van het rood omlijnde Archeologische rijksmonument (terrein 1186 binnen de rode lijn). Het kerkhof is het grijze vierkant binnen het terrein.

2.1 Inleiding

Het kerkhofterrein maakt onderdeel uit van een van rijkswege beschermd terrein (monumentnummer 1186), te weten het restant van de dorpswierde Bellingeweer (archeologisch rijksmonument 46154) (afb. 2). Het ommuurde kerkhof met historische zerken en grafkelders is een gebouwd rijksmonument (39036) met een omvang van bijna 900 m². Op het terrein staat een aantal lindebomen. Het kerkhof wordt omsloten door een zeventiende-eeuwse bakstenen muur met een ijzeren toegangshek (afb. 3).

Afb. 2 De dorpswierde Bellingeweer vanuit het zuiden gezien.

Afb. 3 De ingang van het kerkhof met ijzeren hek en voor de rechterpijler een natuurstenen bouwfragment van de zeventiende-eeuwse kerk.

De wierdedorpen Winsum, Obergum en Bellingeweer

Bellingeweer heeft altijd in de schaduw gestaan van buurdorp Winsum. Winsum lag dicht bij de Hunze en ontwikkelde zich al vroeg tot een belangrijke handelsnederzetting. Dat blijkt onder andere uit een oorkonde uit 1057 waarbij de Duitse koning Hendrik IV, onder regentschap van zijn moeder, de grafelijke rechten over de gouwen Hunsingo en Fivelgo aan de aartsbis-schop van Hamburg schenkt, met daarbij onder andere het recht een markt te stichten in Winsum en het recht om munten te slaan. Dat er daadwerkelijk in Winsum in de elfde eeuw munten zijn geslagen, blijkt uit muntvondsten in het Oostzeegebied. Ondanks deze rechten heeft Winsum zich, mede door de dominante positie van de stad Groningen, echter niet ontwikkeld tot stad. In 1267 stichtten de dominicanen op de wierde van Winsum één van de belangrijkste kloosters van Groningen. In de kloosterkerk, die omstreeks 1600 werd gesloopt, vergaderden in de zestiende eeuw nog de Staten van de Ommelanden. Aan de overzijde van het Winsumerdiep lag het dorp Obergum. Het dorp is gegroeid rond de wierde waarop de romaanse

Sint Nikolaas kerk staat. Beide dorpen zijn sinds 1808 verbonden door een brug.¹

Over het ontstaan en de ontwikkeling van het wierdedorp Bellingeweer is relatief weinig bekend.² Het dorp lag op een wierde die minimaal teruggaat tot in de Romeinse tijd. Bellingeweer wordt in de vijftiende eeuw in het register van het bisdom Munster als parochie vermeld.³ De geschiedenis van het dorp en de parochie zijn nauw verbonden met de familie Tamminga. Deze familie bewoonde de Tammingaborg, of het Huis (te) Bellingeweer, iets ten zuidoosten van de kerk.⁴ De borg wordt voor het eerst genoemd rond 1400 als deze bewoond wordt door Onno. Tot in de achttiende eeuw bleef het huis in bezit van de familie Tamminga. Bekend is dat vanaf 1732 de latere dichteres Clara van Sytzama, samen met haar vader en stiefmoeder Geertruida Foek van Burmania, de borg bewoonde. Later kwam het huis in bezit van burgers. Het is mogelijk dat de Tamminga's verantwoordelijk zijn voor de stichting van de kerk van Bellingeweer. In 1581 werd de kerk en bijbehorende pastorie door Geuzen verwoest. Ook de Tammingaborg werd toen in de as gelegd, waarschijnlijk omdat de

¹ Zie Formsma 1957a; 1957b; Boonstra 2004.

² Het dorp wordt niet genoemd in de beschrijving van de boerderijen in het Halfambt; zie Boersma, Kruijenga & Van der Tuuk 1992.

³ Formsma 1957a, 125-150.

⁴ Formsma, Luitjes-Dijkveld Stol & Pathuis 1990.

Afb. 4 De borg Bellingeweer (onderaan) op de Kaart van de provincie Groningen van Cornelis Apeus, naar een ingekleurde kaart van Wilhelm Coenders van Helpen, naar Frederik Coenders van Helpen, 1678 (collectie Rijksmuseum Amsterdam).

toenmalige heer van Bellingeweer, Allert Tamminga, de zijde van de Spanjaarden had gekozen. De kerkgemeente werd daarna ongeveer 60 jaar later bij Winsum gevoegd. In 1641 werd de kerk herbouwd in opdracht van Onno Tamminga, zoon van Allert. Onno Tamminga werd in 1652 op het kerkhof begraven. Zijn grafzerk is enkele jaren geleden overgebracht naar de N.H. kerk van Winsum. Op de plek van zijn graf ligt nu een marmeren gedenkplaat. In 1807 werd het staande collatie-recht Bellingeweer en Ranum, dat toen aan de Tammingaborg in Bellingeweer behoorde, verkocht.

Ook de borg werd na 1581 herbouwd. Op de Kaart van de Provincie Groningen van Cornelis Apeus uit 1678 en Theodorus Beckeringh uit 1781 staat de borg, samen met andere borgen in het Groninger land, afgebeeld als zaalbouw met lagere dwarsvleugel op een omgracht perceel (afb. 4). Deze Tammingaborg tot Bellingeweer is in 1820 afgebroken. Ter plaatse werd een groot herenhuis gebouwd. Het borgterrein werd uiteindelijk opgenomen in het uitbreidingsplan van Winsum en bebouwd met huizen. De borgstee en de gedeeltelijk gedempte

binnengracht zijn daarbij gespaard gebleven.

De kerk is in 1823 of 1824 gesloopt, maar het kerkhof bleef in gebruik (zie hieronder).

De luidklok uit 1678 is bewaard gebleven en hangt nu in de kerk van Tjamsweer.

Tot het einde van de achttiende eeuw vormde Bellingeweer een afzonderlijke dorpsgemeenschap. Vanaf 1795 werden Obergum en Bellingeweer, met respectievelijk 465 en 65 inwoners, samengevoegd tot één grondvergaeding.⁵ Op 21 oktober 1811 werd de mairie Winsum ingesteld. Deze mairie had toen 1419 inwoners: 68 in Bellingeweer, 93 in Garnwerd 645 in Obergum en Maarhuizen, 48 in Ranum en 586 in Winsum. De huidige gemeente Winsum ontstond bij de gemeentelijke herindeling in de provincie Groningen in 1990. Bij die operatie werden de voormalige gemeenten Adorp, Baflo en Ezinge bij de bestaande gemeente Winsum gevoegd. In de gemeente liggen drie dorpswierden, die van Winsum zelf, Bellingeweer en Obergum. Per 1 januari 2019 zal de gemeente Winsum, samen met de gemeentes Bedum, De Marne en Eemsmond, opgaan in de nieuwe gemeente Het Hogeland.

⁵ Formsma 1957b.

Kerkhofterrein

Op het kerkhof staan een aantal bijzondere gietijzeren grafmonumenten die opvallen vanwege hun vorm. Op het kerkhof zijn naast de eerder genoemde graf van Onno Tamminga nog enkele oude graven aanwezig: een deel van een grafsteen uit 1644 en het graf van Gerlacus Ubben, leraar van de gemeenten Bellingeweer en Ranum uit 1779. De meeste graven dateren uit de tweede helft van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw. Op het terrein staan 13 lindebomen en er is sprake van een rijkgevarieerde flora en fauna.⁶

De graven liggen in rijen met daartussen smalle paden. Bestudering van een oud kerkhofbord van het kerkhof, documenten en getallen op de rijenblokjes in de noordmuur van het kerkhof wijst uit dat het kerkhof in 1945 van west naar oost in 12 grafrijen (A t/m M) was ingedeeld, die op hun beurt van noord naar zuid elk in zones waren onderverdeeld. Oorspronkelijk zijn er waarschijnlijk maar twee zones geweest ter weerszijden van de kerk. Ook binnen de muren van de kerk begraven werd toen begraven. Na de sloop van de kerk in 1823 of 1824 is een derde zone centraal op het kerkhof toegevoegd, waardoor doorlopende oost-west rijen zijn ontstaan.⁷ De rijen en zones waren gekoppeld aan de huizen in Bellingewier en niet aan specifieke families of personen.

Onderzoek tot dusver

Onderzoeksgegevens over het archeologisch rijksmonument zijn schaars. In 1823 of 1824 is de dorpskerk gesloopt.⁸ In het verleden zijn delen van de dorpswierde afgegraven. Hierbij heeft van archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Wel kwamen er een derde-eeuwse as van keizer Domitianus en een kogelpotje tevoorschijn. In 1999 zijn bij de bouw van huizen ter plaatse van het voormalige borgterrein waarnemingen gedaan en vondsten verzameld, maar deze zijn niet gepubliceerd.

In de periode 1971-1976 zijn door M. Miedema drie boringen op de wierde gezet, waarvan één op het kerkhofterrein.⁹ Bij deze boring is vastgesteld dat de bouwvoor een dikte van 40 cm had met daaronder tot minimaal 1 m onder maaiveld een pakket wierdelagen. De boring is niet dieper doorgezet. Bij een boring ten zuiden van het

kerkhof werd onder de 40 cm dikke bouwvoor tot 150 cm onder maaiveld een pakket wierdelagen vastgesteld (op 50 cm een scherf kogelpotaardewerk), met daaronder een 30 cm dik pakket veen. De kwelderbodem lag hier op 180 cm onder maaiveld. Een boring ten noorden van het kerkhof leverde eveneens een 40 cm dikke bouwvoor. Daaronder lag een pakket roestige zandige klei. Bij dit booronderzoek zijn in totaal 73 scherven verzameld: 1 rand- en 3 wand-scherven terpaardewerk uit de Romeinse tijd, 5 rand- en 53 wandscherven kogelpotaardewerk en 11 randscherven die als 'recent' zijn getypeerd. In 2003 hebben vrijwilligers de graven geïnventariseerd en met behulp van een prikstok een deel van de kerkfundering in kaart gebracht (afb. 5). Tevens is er bij de fundering een proefputje gegraven. De fundering bevond zich op slechts 40 cm onder het maaiveld.¹⁰ De kerk had een rechthoekige koorsluiting. De lengte en westelijke sluiting is niet bekend. Op het terrein bevinden zich verschillende natuurstenen bouwdelen die van de zeventiende-eeuwse kerk afkomstig moeten zijn, waaronder delen van een deurpartij.

In het kader van het AMR project is in 2005 een veldbezoek (visuele inspectie) afgelegd aan de wierde.¹¹ Hierbij zijn geen boringen gezet of anderszins archeologisch onderzoek gedaan.

Huidig en toekomstig gebruik van het kerkhof

In 1979 is het kerkhof officieel gesloten.¹² Dit laat onverlet dat er nog in 2002 iemand op het kerkhof is begraven. De onderzoeklocatie bevat twee rijksmonumenten: het historisch kerkhof (gebouwd monument) en de daaronder gelegen wierde (archeologisch monument). De gemeente Winsum wil het kerkhof weer open stellen voor begravingen. Met een ingebruikname van het kerkhof wordt op termijn mogelijk schade aangebracht aan zowel het kerkhof als aan de wierde. Dit onderzoek richt zich op de mogelijkheden om het kerkhof weer in gebruik te nemen. Dit zou kunnen op plekken waar de wierde in het verleden reeds vergraven is door begravingen. Ook willen we de kans dat er bij het opnieuw in gebruik nemen van het kerkhof middeleeuwse graven worden verstoord zo klein mogelijk maken. Deze zullen zich vooral in en direct rondom de voormalige kerk bevinden.

⁶ Van Winter 2014.

⁷ Anoniem 2006, 5-7.

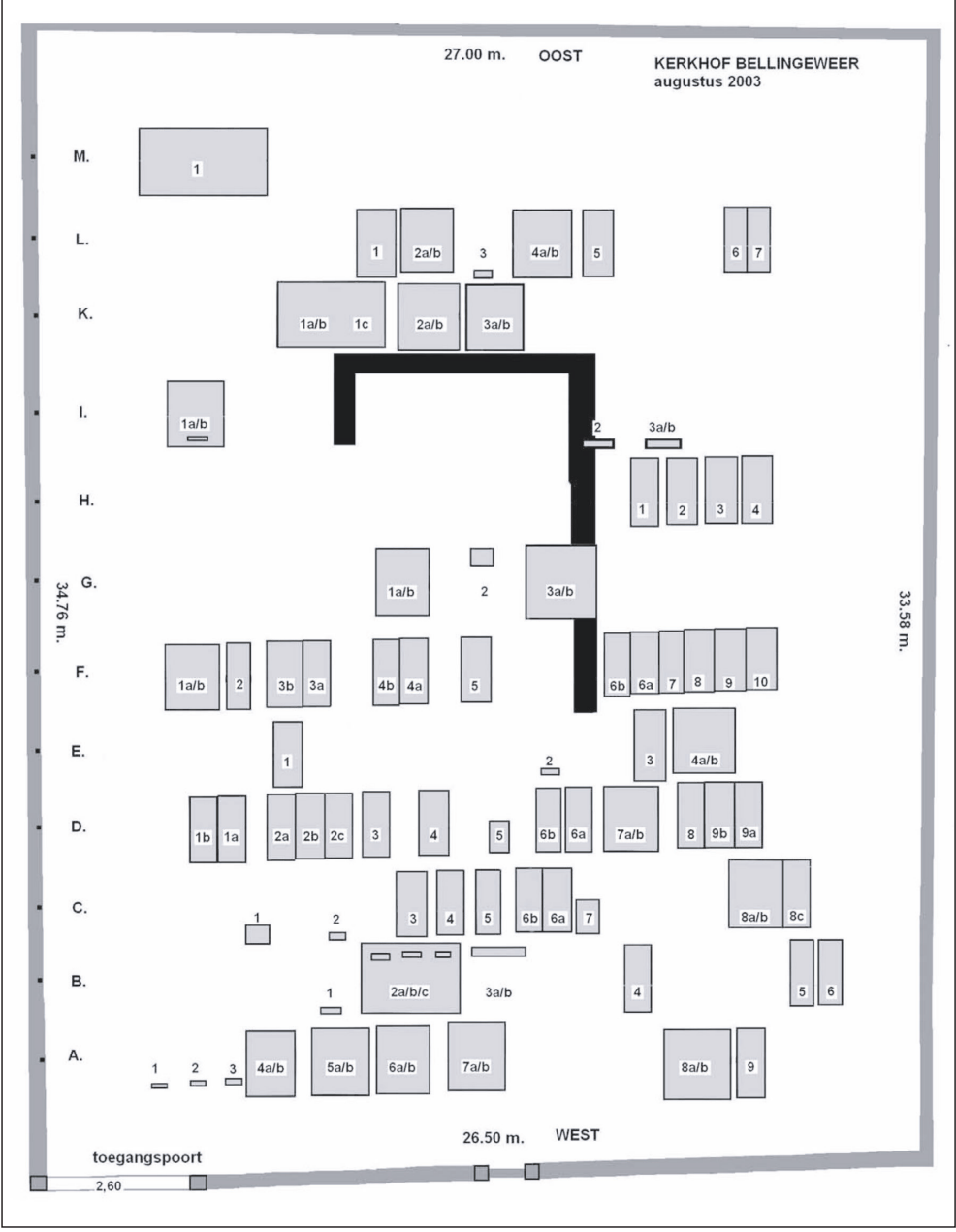
⁸ Anoniem 2006.

⁹ Miedema 1983, 168.

¹⁰ Anoniem 2006, 9. Helaas is het baksteenformaat niet vastgelegd, zodat onduidelijk is of het hier de fundering van de zeventiende-eeuwse of de laatmiddeleeuwse kerk betreft.

¹¹ Alders 2005

¹² Melding door gemeente aan Gedeputeerde Staten van de provincie Groningen d.d. 12 december 1979. Bevestiging door Gedeputeerde Staten provincie Groningen d.d. 9 januari 1980.

Grafmonument Fundering kerk (2003)

Afb. 5 De locatie van de graven en de funderingen van de kerkmuren (nummering graven naar Anoniem 2006).

2.3 Gespecificeerde archeologische verwachting

Buiten het kerkhof en op het kerkhof op plaatsen waar geen begravingen liggen wordt een 40 cm dikke bouwvoor verwacht met daaronder een minimaal 1,5-2,0m dik pakket wierdelagen. Dit pakket bestaat uit ophogingslagen en bewoningsniveaus en dateert vanaf de Romeinse tijd tot in middeleeuwen. De ophogingslagen zullen relatief vondstarm zijn en homogeen van samenstelling of opgebouwd uit plaggen. De bewoningslagen zijn naar verwachting vondstrijker. Vondstmateriaal bestaat uit aardewerk (terp- en kogelpotaardewerk), bot en

houtscool. Onder de wierde ligt een laag veen met daaronder kwelderafzettingen.

Op het kerkhofterrein zullen grafkuilen zich direct onder de bouwvoor manifesteren. De ingraafdiepte van de graven is onbekend. Het kerkhof dateert mogelijk vanaf de vijftiende eeuw en is tot het midden van de twintigste eeuw in gebruik geweest. De jongste begraving dateert uit 2002. Graven zullen zich kenmerken door lossere grond, verrommelde lagen en menselijke botfragmenten. Tussen en onder de graven kunnen intacte wierdelagen liggen. Ter hoogte van de vermoedde kerkfundering moet rekening gehouden worden met (een laag van) slooppuin. De resten van de funderingen bevinden zich lokaal naar verwachting op ca. 40 cm onder het maaiveld.

3.1 Doelstelling

De doelstelling van het onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de kans dat bij ingebruikname van het kerkhof archeologische waarden worden aangetast. Uitgangspunt bij een (her)ingebruikname is dat de bestaande structuur van het kerkhof met de twaalf grafrijen en tussenliggende paden wordt gehandhaafd. In het gebied waar de resten van de kerk zijn aangetroffen en worden verwacht worden geen nieuwe graven aangelegd, evenals deze zone direct buiten de kerkmuren. Hier mogen de oudste graven worden verwacht en deze dienen gespaard te blijven.

Het onderzoek richt zich enerzijds op het bepalen van de horizontale en verticale aantasting¹³ van de wierde door de bouw en sloop van de kerk(en) en de begravingen en ruiming daarvan vanaf de ingebruikname als kerkhof. Anderzijds richt het onderzoek zich op het vaststellen van het verloop en de diepteligging van het westelijke deel van de kerk(en), teneinde te kunnen bepalen waar in dit deel eventuele nieuwe graven kunnen worden aangelegd.

3.2 Onderzoeksvragen

Voor het onderzoek gelden de onderstaande onderzoeksvragen:

Algemeen

- *Waar en tot op welke diepte is er op het kerkhof begraven danwel zijn er graven geruimd?*
- *Bevinden zich hieronder en hiertussen nog wierdelagen, en zo ja wat is hun diepteligging, opbouw en datering?*

Specifiek

- *Bevinden zich in de nu lege delen van het kerkhof (verstoorde) graven, en zo ja wat is hun omvang en diepteligging*
- *In hoeverre komt de huidige indeling in rijen overeen met de oorspronkelijke indeling van het kerkhof?*
- *Waar precies en op welke diepte bevinden zich de resten van het westelijke deel van de kerk(en) en hoe ziet de kerkplattegrond eruit?*
- *In hoeverre kan er op basis van eventuele oversnijdingen en vondsten iets worden gezegd over de (relatieve) ouderdom van de graven?*¹⁴
- *Bevindt zich onder de (verstoorde) graven nog een wierdepakket, en zo ja wat is de diepteligging, opbouw en datering daarvan?*
- *In hoeverre komt de bodemopbouw van de wierde op het kerkhofterrein overeen met die op andere delen van de wierde?*

¹³ We spreken hier van 'aantasting' van de wierde, maar deze 'aantastingen' zijn op zichzelf ook archeologisch relevant en waardevol.

¹⁴ Deze vraag zal naar verwachting niet te beantwoorden zijn.

4 Methoden en technieken

Methode

Het veldwerk bestaat uit een booronderzoek op het kerkhofterrein op de wierde en het aangrenzende, van rijkswege beschermde deel waar geen kerkhof gelegen is. Deze laatste locatie wordt onderzocht om een beeld te krijgen van de gehele sequentie aan wierdelagen. Daarnaast zal aan de hand van sonderingen getracht worden het verloop van het westelijke deel van de funderingen van kerk in kaart te brengen. Zowel de boringen als de locatie van de sonderingen worden met behulp van GPS ingemeten.

Strategie booronderzoek

Eerst worden op de delen van het archeologische monument (waar geen kerkhof gelegen is) vier referentieboringen gezet (afb. 6). De boringen (7 cm edelman en 3 cm guts) worden tot in de natuurlijke ondergrond gezet om een goed beeld te krijgen van de opbouw van wierde, maar ook van de hoogte van de natuurlijke ondergrond. Vervolgens worden ca. 25 boringen gezet binnen de muren van het kerkhof. Ook deze boringen worden met de 7 cm edelman en wanneer mogelijk met de 3 cm guts gezet. In de rijen met

lege delen (zoals de rijen B, C, G, H, I, K, L en M) worden boringen gezet om te bepalen of hier graven liggen en, indien dit het geval is, om de diepteligging hiervan te bepalen. Een belangrijke vraag hierbij is of er onder de graven nog wierdelagen aanwezig zijn. Tevens zullen er in de paden en aan de randen van het kerkhof enkele boringen worden gezet om te bepalen of hier ook graven aanwezig zijn of dat hier sprake is van een min of meer intacte wierdeopbouw. Er wordt uitgegaan van in totaal ongeveer 23 boringen. De verwachting is dat er tot op een gemiddelde diepte van 2 m onder maaiveld zal moeten worden geboord.

Strategie sonderingen

In het centrale deel van het kerkhof, zal getracht worden met de prikstok het westelijke deel van de funderingen van kerk in kaart worden gebracht. De prikstok bestaat uit een ca. 1 m lange ijzeren staaf (diameter 0,5 cm) met een handvat. Een voorwaarde om de funderingen op te kunnen sporen is wel dat er in de ondergrond niet al te veel puin aanwezig is.

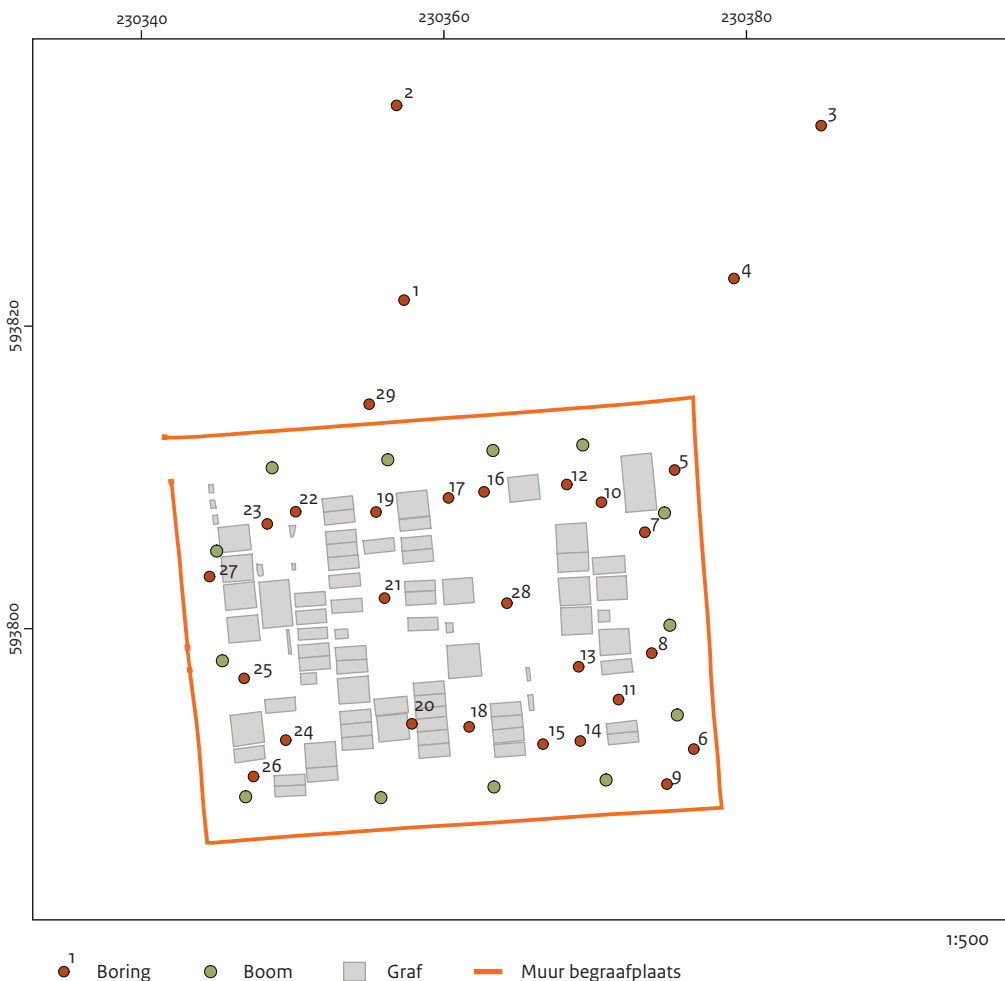

Afb. 6 Locatie van de vier referentieboringen (zwarte punten) ten noorden van het kerkhof (grijs vlak). De omtrek van het archeologische rijksmonument is met rood aangegeven. De blauwe lijn is de omtrek van de wierde.

5.1 Booronderzoek

Ten noorden van de kerkhofmuur, op de flank van de wierde, zijn vier boringen gezet om een beeld te krijgen van de bodemopbouw die niet door begravingen verstoord is geraakt. Een vijfde boring buiten het kerkhof (29) is direct naast de muur gezet om te verifiëren of daar de ondergrond net zo sterk verstoord was als net aan de binnenkant van de muur onder het pad (5). Binnen de muren van de begraafplaats zijn in totaal 24 boringen gezet (afb. 7).

Hier onder worden de resultaten beschreven waarbij eerst de referentieboringen buiten de kerkhofmuur aan bod komen. Aan de hand van de boringen wordt ook een summier beeld van de wierdeopbouw gegeven. Vervolgens wordt het onderzoek op de begraafplaats zelf beschreven. Eerst het booronderzoek en daarna de sonderingen naar de resten van de fundering van de kerk. Het vondstmateriaal, dat uit aardewerk en (onverbrand) bot bestaat wordt in de paragraaf 5.2 behandeld. Paragraaf 6.3 bevat de conclusies van het onderzoek.

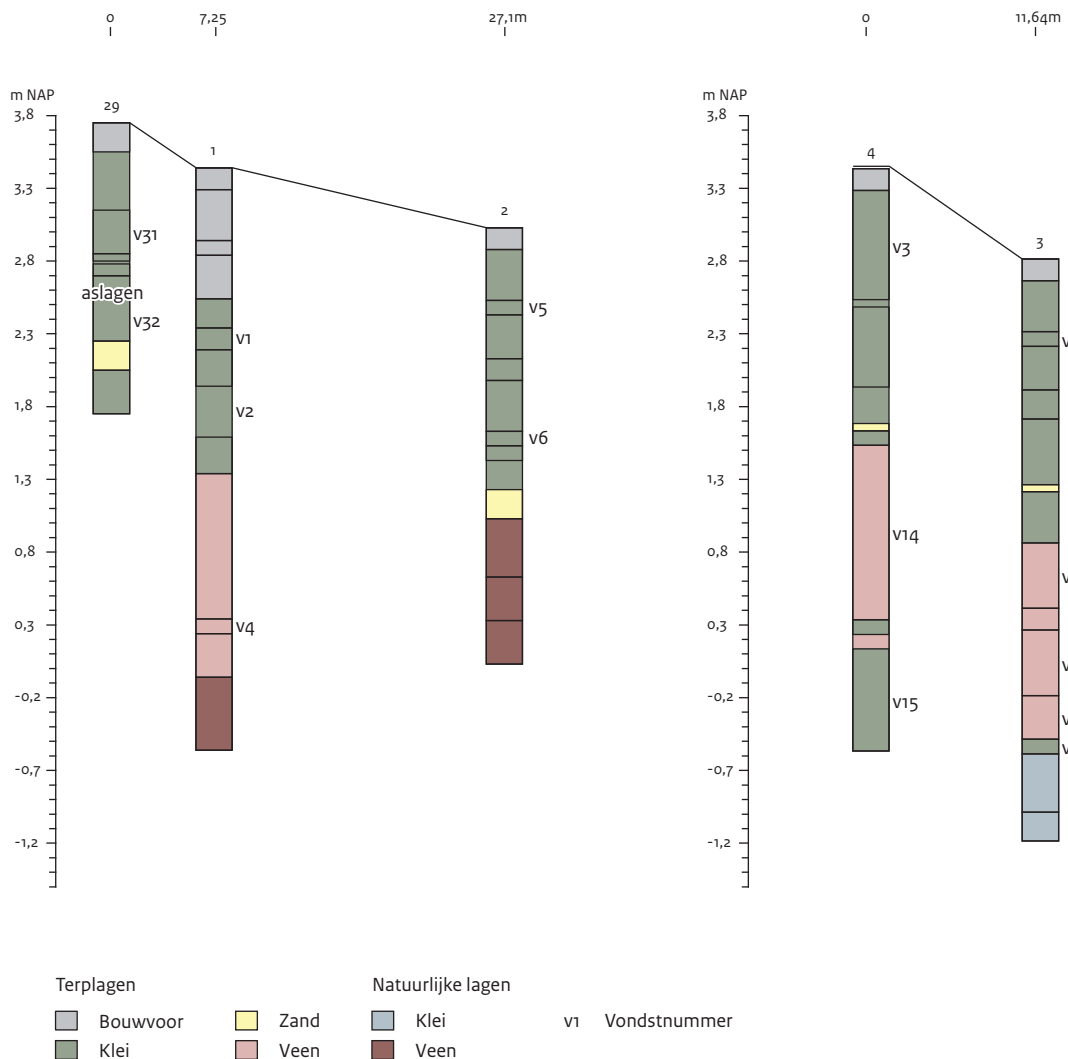

Afb. 7 Kaart met de locaties van de boorpunten, de graven, bomen en de ommuring van de begraafplaats.

De wierde

De referentieboringen op de flank van de wierde lieten een intacte wierdeopbouw zien. Alleen ter hoogte van boring 1 is de ondergrond tot 90 cm verstoord (afb. 8). De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de afbraak van een schuur die hier tot voor kort stond. In de overige boringen is de bouwvoor 15 tot 20 cm dik, met daaronder een dik pakket van kleiige, venige en enkele zandige wierdelagen. De lagen binnen dit pakket hebben een gemiddelde dikte van 10 tot 30 cm en bevatten vaak houtskool, aardewerkscherven, onverbrand botmateriaal en verbrande leem. In de boringen 1, 2 en 3 is de natuurlijke ondergrond aangeboord op sterk

verschillende dieptes. In boring 1 is op 3,5 m onder maaiveld (0 NAP) bosveen aangetroffen (tot 0,56 m – NAP, einde boring). In boring 2 bevindt zich op 2 m onder maaiveld (1 m + NAP) een pakket van bos- en rietveen (tot 0 NAP, einde boring). In boring 3 zijn tussen 3,4 en 4 m onder maaiveld (0,7 – 1,3 m – NAP) kleiige kwelderafzettingen aanwezig. In alle boringen buiten het kerkhof zijn fragmenten aardewerk gevonden (zie paragraaf 4.2.1). In de boringen 2, 3 en 4 zijn op een diepte tussen 20 en 60 met steengruis of zand gemagerde scherven kogelpotaardewerk gevonden. De scherven bevonden zich in de top van het wierdepakket. In alle boringen is op grotere diepte terpaardewerk

Afb. 8 Boorprofielen van de boringen 29-1t/m 2 en 3 t/m 4.

aangetroffen. De diepteligging van de scherven varieert sterk. In boring 29 is al op 70 cm onder maaiveld terpaardewerk aanwezig. In de boringen 3 en 4 tot op een diepte van 330-360 m onder maaiveld.

Van de overige boringen op de wierde is alleen boring 21 tot in de natuurlijke ondergrond gezet. Hier is een 7,4 m dik wierdelichaam aangeboord waarvan de basis op 7,4 m onder maaiveld ligt (2,7 m – NAP). De basis van de wierde buiten de kerkhofmuur lag een stuk hoger op 1 m NAP en het lijkt er dan ook sterk op dat het wierdelichaam in de loop der eeuwen verzakt is. Een andere mogelijke verklaring kan een sterk natuurlijk reliëf bij aanleg van de wierde zijn. In de boringen 7, 8, 24 en 27 op het kerkhof-terrein is eveneens met zand- en steengruis verschaald handgevoerd aardewerk aanwezig. De diepteligging van de scherven ligt op 40 tot 60 cm, met uitzondering van een scherf in boring 24 op 1 m diepte. Al deze scherven bevinden zich in een verstoorde laag. In boring 8 is een met steengruis gemagerde scherf op een diepte van 2,40 m gevonden. Dit is de enige scherf in dit baksel in een intacte wierdelaag. In de boringen 7, 8, 12, 21, 24 en 27 zijn één of meerdere scherven terpaardewerk gevonden. De diepteligging van deze vondsten varieert van 60-70 cm tot 5,70-6,00 m onder maaiveld. Alleen in boring 7 bevond het terpaardewerk zich in een verstoorde context. De overige scherven kwamen uit intacte wierdelagen.

De begraafplaats

Door middel van 24 boringen is de diepte van de vergravingen van de begraafplaats in kaart gebracht. Tussen de zichtbare graven is de ondergrond (de wierde) tot minstens 1,2 m onder maaiveld verstoord (afb. 9). Hieronder zijn intacte wierdelagen aanwezig. Centraal op de begraafplaats gelegen zijn er twee uitzonderingen die beide samenhangen met de hier gelegen kerk (zie ook hieronder). Boring 28 is net ten westen van de vastgestelde funderingsresten gezet en laat tot 1,7 m onder maaiveld een verstoorde bodemopbouw zien. Op 1,7 m stuitte de boor op ondoordringbaar baksteen (zie boven). Boring 21 ligt ca. 8 m ten westen van boring 28 en hier is de ondergrond maar tot

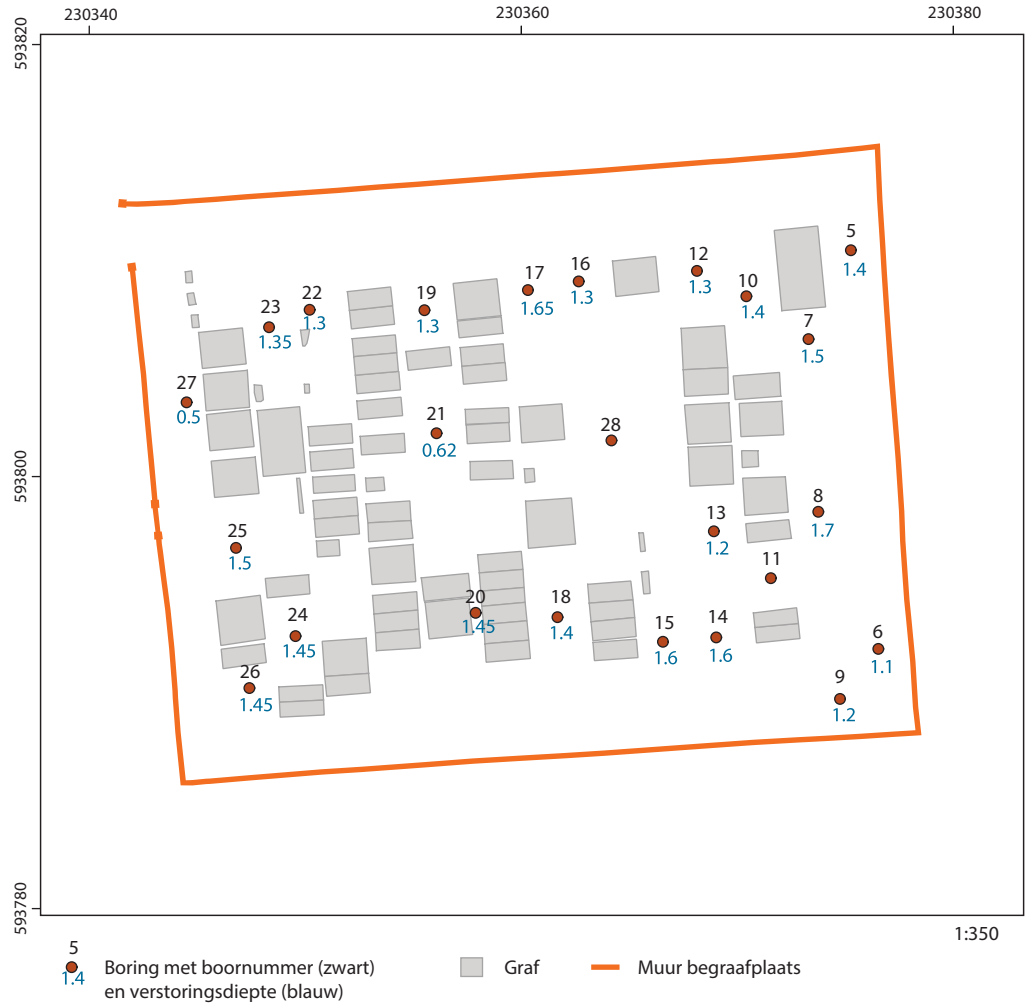
0,6 m onder maaiveld verstoord. Buiten de graven, op het omringende pad (boringen 5,6, 9 en 27) is de verstoringsdiepte gemiddeld 1,2 m onder maaiveld met één uitschieter (boring 27) waar de ondergrond tot slechts 50 cm is verstoord.

Het kerkhof laat zich in de boorkernen kenmerken door rommelige lagen van siltig klei waarin altijd mortel en veelal bouwpuin zit. Individuele graven zijn niet als zodanig herkend. Wel is er menselijk botmateriaal opgeboord wat aangeeft dat er ter plaatse een, al dan niet geruimde begraving gelegen is. Op een diepte van 0,4 m en op een diepte van ca. 1 m onder het maaiveld is menselijk bot gevonden (zie paragraaf 5.2.2).

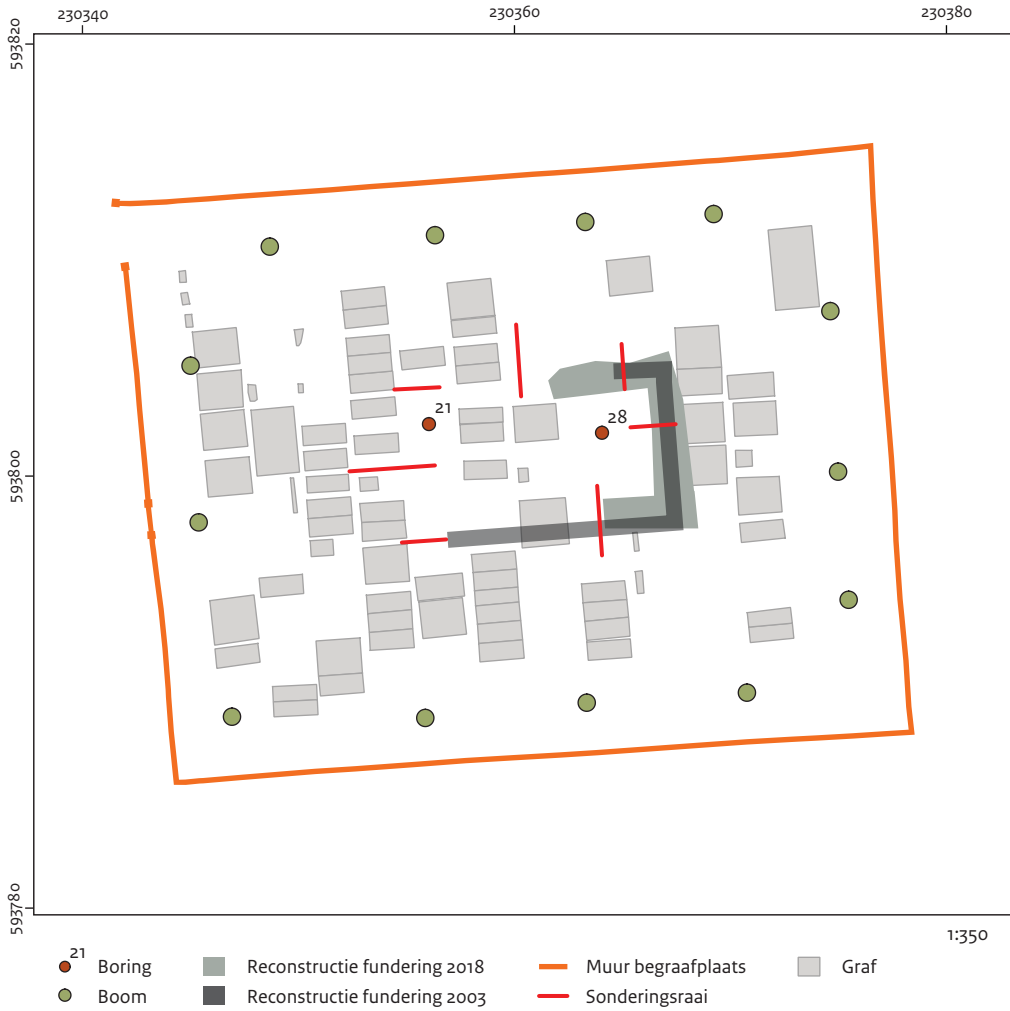
De kerk

De resten van de kerkfundering zijn aan de hand van sondeonderzoek in 2003 deels in kaart gebracht (zie afb. 6). Zowel over deze reeds in kaart gebrachte fundering als in de delen van het kerkhof waar deze nog zou kunnen liggen, zijn sondeerraaien uitgezet. Vervolgens is met de hulp van een prikstok tot maximaal 1 m onder maaiveld gezocht naar funderingsresten. De funderingsresten liggen tussen ca 30 en 80 cm onder maaiveld. Het resultaat is vergelijkbaar met het resultaat uit 2003, maar wijkt op een aantal punten hiervan af (afb. 10). De vorm van de fundering is onregelmatiger dan de afbeelding uit 2003 laat zien. De onregelmatige vorm geeft mogelijk aan dat de funderingsresten beschadigd zijn. De zuidelijke lijn loopt minder ver door naar het westen dan in 2003 is vastgesteld, terwijl de noordelijke lijn juist verder doorloopt naar het westen.

Ter aanvulling is een boring centraal tussen de funderingsresten gezet (boring 28). Deze boring liet een verstoord kleipakket zien waarin vanaf 1,55 m onder maaiveld grote hoeveelheden mortel voorkwamen. Op een diepte van 1,7 m stuitte de boor op ondoordringbaar baksteen. Hier is mogelijk de vloer van een grafkelder aangetroffen. Er zijn geen funderingsresten gevonden in het vermoedelijke westelijke deel van de kerk. Wel is in boring 21 op 60 cm onder maaiveld een als vlijlaag geïnterpreteerde zandlaag aangeboord. Hier heeft dus mogelijk de westelijke buitenmuur van de kerk gestaan.

Afb. 9 Overzicht van de diepte van vergraving per boorpunt door het eeuwenlange gebruik als begraafplaats.

Afb. 10 Resultaten van sondeonderzoek en de boringen 21 en 28.

5.2 Vondstmateriaal

5.2.1 Aardewerk

Bij het booronderzoek is een betrekkelijk groot aantal fragmenten aardewerk aangetroffen: 33 wandscherven. De grootte van de scherven varieert van ongeveer 4 cm² tot kleiner dan 0,5 cm² en gruis. Bij deze laatste groep kon de magering soms niet worden bepaald. In enkele gevallen ontbreekt een deel van het oorspronkelijke oppervlak en kan de kleur van het baksel niet worden vast gesteld. Het gaat uitsluitend om handgevoemd aardewerk dat, op basis van macroscopische kenmerken van de baksels (magering, kleur en hardheid), grofweg in twee hoofdgroepen kan worden onderverdeeld: terpaardewerk en kogelpotaardewerk (zie tabel 1). Het terpaardewerk is gemagerd met potgruis of plantaardig materiaal en soms een combinatie van beide verschrallingsmiddelen.¹⁵ Incidenteel is ook fijn zand toegevoegd. De scherven hebben een zwarte, grijze of lichtbruine kleur. Soms heeft de kern een andere kleur dan het oppervlak of heeft de buitenkant een andere kleur dan de binnenkant. Enkele scherven zijn of lijken te zijn gepolijst. De scherven zijn in vergelijking tot die van kogelpotaardewerk relatief zacht gebakken.¹⁶ Het aantal scherven terpaardewerk is te gering om op grond van de magering uitspraken te kunnen doen over de exacte datering van de lagen waarin het materiaal is aangetroffen. Het terpaardewerk moet daarom globaal in de ijzertijd-Romeinse tijd worden gedateerd.¹⁷ Niet geheel uitgesloten is dat een klein deel van de scherven, bijvoorbeeld sommige met zandverschralling, uit het begin van de vroege middeleeuwen dateert. Het kogelpotaardewerk is verschrald met steengruis of zand. Eén keer is naast zand ook potgruis als verschrallingsmiddel gebruikt. De meeste scherven hebben een oranje kleur. Vaak is de kern grijs of zwart van kleur. Twee scherven hebben een zwarte kleur (vnr 8 en 12).

De ene scherv is gemagerd met grof steengruis, de andere met fijn zand. Beide scherven lijken eerder in de vroege middeleeuwen dan in de volle of late middeleeuwen te moeten worden gedateerd, hoewel de zandgemagerde scherv ook nog uit de Romeinse tijd zou kunnen dateren.¹⁸ De kogelpotscherven met een oranje kleur kunnen globaal in de volle- en het begin van de late middeleeuwen worden gedateerd.¹⁹ Door het ontbreken van randscherven is een nauwkeuriger datering niet mogelijk.

5.2.2 Botmateriaal

In totaal zijn 22 botfragmenten aangetroffen (tabel 2). Het merendeel van de vondsten bevat dierlijk materiaal, maar in twee gevallen is (ook) menselijke bot gevonden. Het menselijke skeletmateriaal in vnr 17 bestaat uit een fragment van een linker scheenbeen en een schedeldeel van een volwassene. De resten bevonden zich op 40 cm onder maaiveld. De geringe diepteligging, de hoge fragmentatiegraad alsook de combinatie met dierlijk bot wijzen erop dat de vondsten uit een verstoorde context afkomstig zijn. Mogelijk gaat het om resten uit een geruimd graf die vermengd zijn geraakt met verspitte resten uit wierdelagen. Op 100-110 cm onder maaiveld zijn vier fragmenten van een zeer jong kind (4-6 maanden) opgeboord. Vermoedelijk betreft het een in situ babygraf.

Het dierlijke botmateriaal is, met uitzondering van vnr 18, afkomstig uit lagen dieper dan 110 cm onder maaiveld. Op dit niveau bevinden zich intacte wierdelagen. Het gaat om kleine fragmenten van verschillende skeletonderdelen van rund en schaap/geit. Twee stukken zijn verbrand en één heeft een hakspoor. Het gaat hier waarschijnlijk om consumptieafval van de bewoners van de wierde. De ouderdom van het botmateriaal zal, al naar gelang de diepte waarop het is aangetroffen, variëren van ijzertijd tot (vroege) middeleeuwen.

¹⁵ Zie Nieuwhof 2013, 64, Fig. 28.

¹⁶ Inkrasbaar met de nagel.

¹⁷ Taayke 1996; Nieuwhof 2013.

¹⁸ Zie Nieuwhof 2012; Nieuwhof 2013, 87-91, 64, Fig. 28, 83, Fig. 47 en 91, Fig. 52.

¹⁹ Nieuwhof 2013, 91-94.

Tabel 1 Determinatielijst van het aardewerk.

Vnr	Boornr	Diepte (cm - mv)	Aantal	Baksel / kleur / magering	Kleur	Magering	Type	Opmerkingen
1	1	110-125	1	handgevormd	zwart	plantaardig	terpaardewerk	gepolijst, aanzet oor of tuit
2	1	150-185	1	handgevormd	licht bruin	potgruis, plantaardig	terpaardewerk	
5	2	50-60	1	handgevormd	oranje	steengruis	kogelpot	gepolijst
6	2	140-140	1	handgevormd	zwart	?	terpaardewerk	
7	3	50-50	1	handgevormd	oranje	steengruis	kogelpot	
8	3	90-110	1	handgevormd	zwart	plantaardig	terpaardewerk	
8	3	90-110	1	handgevormd	licht bruin	fijn zand	terpaardewerk	
9	3	220-220	1	handgevormd	grijs	potgruis	terpaardewerk	gepolijst?
10	3	290-290	1	handgevormd	zwart	?	terpaardewerk	gruis
11	3	315-315	1	handgevormd	zwart	fijn zand?	terpaardewerk	
12	3	330-330	2	handgevormd	licht bruin	potgruis	terpaardewerk	
13	4	20-40	3	handgevormd	oranje	zand	kogelpot	
14	4	260-260	2	handgevormd	zwart	?	terpaardewerk	
14	4	260-260	1	handgevormd	licht bruin	potgruis, plantaardig	terpaardewerk	
15	4	360-360	1	handgevormd	zwart	?	terpaardewerk	
16	7	60-60	1	handgevormd	oranje	zand	kogelpot	
16	7	60-60	1	handgevormd	zwart	potgruis	terpaardewerk	
19	8	240-240	1	handgevormd	zwart	steengruis	kogelpot	
21	12	40-40	1	handgevormd, zwart	zwart	zand	kogelpot?	
23	21	230-230	1	handgevormd	grijs	potgruis	terpaardewerk	
23	21	230-230	1	handgevormd	licht bruin	?	terpaardewerk	gepolijst?
25	21	570-570	2	handgevormd	zwart	potgruis	terpaardewerk	
27	21	600-600	1	handgevormd	grijs	potgruis	terpaardewerk	aankoeksel binnenkant
29	24	100-100	1	handgevormd	oranje	zand	kogelpot	buitenkant beroet
30	27	60-60	1	handgevormd	oranje	zand- en potgruis	kogelpot	
31	29	70-70	2	handgevormd	bruin	potgruis, plantaardig	terpaardewerk	
32	29	110-110	1	handgevormd	grijs	?	terpaardewerk	

Tabel 2 Het botmateriaal in de boringen per vondstnummer.

Vnr	Boornr	Gewicht (gr)	Diepte (cm - mv)	Onderdeel	Soort	Opmerkingen
9	3	0,1	220	indet	dierlijk	verbrand
17	4	3,4	40	linker darmbeen schedel, pijpbeen, wervellichaam	menselijk, adult	
18	1	2,7	40	pijpbeen	dierlijk	
18	8	6,7	100-110	linker scheenbeen, schedel	menselijk, 4-6 maanden	
20	1	5,5	110	rib	dier	
22	1	3,7	180	schedel	rund	
23	2	3,4	430	onderkaak, kies	schaap/geit	
27	1	1,4	600	schouderblad	schaap/geit	hakspoor
32	1	0,6	110	pijpbeen	dier	verbrand

6 Beantwoording onderzoeksvragen, conclusies en aanbevelingen

6.1 Beantwoording onderzoeksvragen

Voor het onderzoek gelden de onderstaande onderzoeksvragen:

Algemeen:

- *Waar en tot op welke diepte is er op het kerkhof begraven en bevinden zich hieronder en hiertussen nog wierdelagen?*

Het booronderzoek heeft uitgewezen dat vrijwel het gehele terrein binnen de kerkhofmuur in het verleden is gebruikt voor begravingen. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen de locatie van de kerk, de begraafplaats en het pad dat binnen de ommuring om de graven loopt.

Op de (vermeende) locatie van de kerk is de ondergrond in wisselende mate verstoord. Het oostelijke deel is tot minstens 1,7 m onder maaiveld verstoord bij de aanleg van een kelder (crypte). Het westelijke deel is lokaal tot 0,6 m onder maaiveld verstoord bij de aanleg van de fundering van de kerk. Hier lijken deels geen graven te liggen. De bodem is ter hoogte van de rijen graven gemiddeld tot 1,2 m onder maaiveld en lokaal tot 1,7 m onder maaiveld verstoord. Vaak is onduidelijk of deze verstoring het gevolg is van begravingen of van het ruimen van graven. Er is op één plek op een diepte van 100-110 cm onder maaiveld een mogelijk onverstoorde graf aangeboord. Op een tweede locatie met menselijk skeletmateriaal lijkt zich dit in een geroerde context te bevinden. Er lijkt geen sprake te zijn van smalle onverstoorde stroken tussen de graven in de rijen. Onder het door begravingen verstoorde niveau bevinden zich intacte wierdelagen tot op een diepte van ongeveer 6 m onder maaiveld. Het maaiveld van het omringende pad ligt ca. 0,4 m lager dan dat van de rest van de begraafplaats. De verstoring onder het pad is gemiddeld 1,2 m diep met één uitschieter naar boven (boring 27) waar de ondergrond tot slechts 50 cm is verstoord.

Specifiek:

- *Bevinden zich in de nu lege delen van het kerkhof graven, en zo ja wat is hun en diepteligging (bevindt zich onder de graven nog een wierdepakket)?*

Ja, op basis van het booronderzoek wordt verondersteld dat vrijwel het gehele terrein binnen de ommuring is gebruikt als begraafplaats. De verstoringsdiepte ten gevolge van de

begravingen en eventuele ruiming daarvan bedraagt vrijwel overal 1,2 tot 1,7 meter onder maaiveld. Onder deze laag bevindt zich een intact wierdepakket tot een diepte van ongeveer 6 m onder maaiveld.

- *In hoeverre komt de huidige indeling in rijen overeen met de oorspronkelijke indeling van het kerkhof?*

Op basis van het booronderzoek wordt verondersteld dat vrijwel het gehele terrein binnen de ommuring is gebruikt als begraafplaats. Het was niet mogelijk om vast te stellen of de huidige indeling teruggaat op die in de middeleeuwen of dat deze een jongere fase vertegenwoordigt. Er zijn geen aanwijzingen voor een eerdere, afwijkende indeling.

- *Waar precies en op welke diepte bevinden zich de resten van het westelijke deel van de kerk(en) en hoe ziet de kerkplattegrond eruit?*

Er zijn geen funderingsresten gevonden in het vermoedelijke westelijke deel van de kerk. Wel is hier een als vlijlaag geïnterpreteerde zandlaag aangeboord. Er van uitgaande dat deze puntwaarneming centraal onder de verwijderde fundering is gelegen kan een rechthoekige kerk van 11 x 6,4 m gereconstrueerd worden (hart tot hart maten).

- *In hoeverre kan er op basis van eventuele oversnijdingen en vondsten iets gezegd worden over de (relatieve) ouderdom van de graven?*

Oversnijdingen van graven zijn niet waargenomen in de boor. De vondsten zeggen niets over de (relatieve) ouderdom van de graven omdat het altijd om opgespit materiaal gaat dat niet bij de begravingen hoort. Dit kan worden geconcludeerd op basis van de boringen buiten het kerkterrein. Hier zijn eveneens in de bovenste lagen van de wierde scherven kogelpot- en terpaardewerk gevonden. Laat- of post-middeleeuws aardewerk is niet aangetroffen, evenmin als delen van kleipijpen.

- *In hoeverre komt de opbouw van de wierde op het kerkhofterrein overeen met die in de directe omgeving?*

De opbouw van de wierde op het kerkhofterrein komt overeen met die in de referentieboringen buiten het kerkhof. Op beide locaties is sprake van een dik gelaagd wierdepakket met daarbinnen lagen met een gemiddelde dikte van 10 tot 30 cm. Deze lagen bevatten vaak houtskool, scherven kogelpot- en terpaardewerk, onverbrand botmateriaal en verbrande leem.

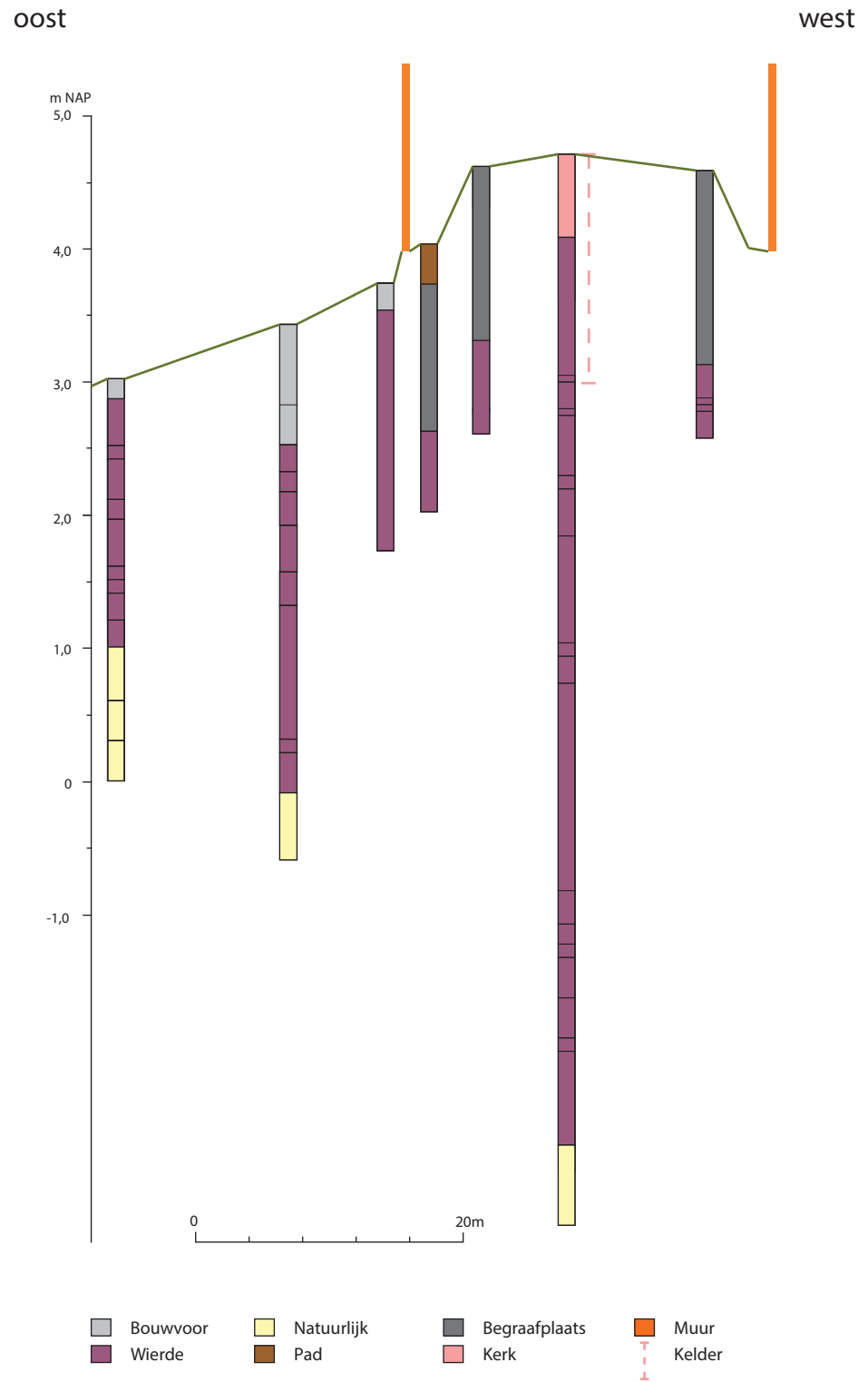
6.2 Conclusies

De Wierde van Bellingeweer heeft een hoge fysieke en inhoudelijke kwaliteit. Buiten het kerkhof is het wierdepakket vrijwel geheel intact onder een 15-20 cm dikke bouwvoor. Op één plek is een diepere verstoring vastgesteld. Deze verstoring is het gevolg van de sloop van een schuurtje. Binnen de muren van het kerkhof zijn de wierdelagen ter plaatse van de grafrijen en het schelpenpad tot minimaal 1,2 en maximaal tot 1,7 m onder maaiveld verstoord. Op één plek in het schelpenpad is de bodem slecht tot 50 cm verstoord. Het wierdepakket bestaat uit voornamelijk kleiige, maar ook venige en enkele zandige lagen. In deze lagen zijn op verschillende plaatsen en dieptes aardewerkscherven, botfragmenten, verbrande leem, asresten en houtskool gevonden. Het met potgruis, fijn zand en plantaardig materiaal verschaalde terpaardwerk dateert uit de ijzertijd-Romeinse tijd. De scherven met een steengruis of zandmagering dateren voor het grootste deel uit de vroege en volle middeleeuwen. Enkele scherven zouden uit de Romeinse tijd kunnen dateren. De wierde is aangelegd op een natuurlijke ondergrond van veen en kleiige kwelderafzettingen. De basis van de wierde ligt in het oosten op 1 m NAP, maar daalt sterk en ligt 20 m westelijk op 2,7 m – NAP (afb. 11). De natuurlijke ondergrond kende bij aanleg sterke reliëfverschillen of het geheel is onder het gewicht van de wierde verzakt, waarbij het centrale deel dieper dan de flanken is komen te liggen.

De begraafplaats wordt, binnen de bakstenen kerkhofmuur, omringd door een schelpenpad dat ca. 40 cm lager ligt. Dit hoogteverschil lijkt voor de diepte van de verstoringen geen verschil te maken.

Er zijn geen aanwijzingen voor oudere indelingen dan de nu aanwezige grafrijen gevonden. Het is echter niet vast te stellen met dit onderzoek hoe oud de indeling is en of deze teruggaan op de middeleeuwse situatie. De door begravingen verstoorde lagen bevatten veel mortel en bouwpuin, mogelijk afkomstig van de afgebroken kerk, en soms scherven kogelpot- of terpaardwerk. Ook zijn in deze lagen op verschillende plaatsen menselijke skeletresten gevonden. In de meeste gevallen lijken deze skeletresten niet meer in situ te liggen, hoewel dit met een booronderzoek moeilijk kan worden vastgesteld. Individuele graven en/of oversnijdingen van graven zijn niet als zodanig herkend in de boor.

Van de in 1823 of 1824 afgebroken kerk die centraal op het kerkhof heeft gestaan zijn aan de oostzijde de funderingsresten van de buitenmuren teruggevonden op een diepte variërend tussen 30 en 80 cm onder maaiveld. Er zijn geen funderingsresten gevonden in het westelijke deel van de kerk. Hier is wel een als vlijlaag geïnterpreteerde zandlaag aangeboord op 60 cm onder maaiveld. Er van uitgaande dat deze puntwaarneming centraal onder de verwijderde fundering is gelegen, kan een rechthoekige kerk van 11 x 6,4 m gereconstrueerd worden (hart tot hart maten). In het oostelijke deel van de kerk is op een diepte van 1,7 m onder maaiveld mogelijk een bakstenen vloer van een crypte aangeboord.

Afb. 11 Schematische doorsnede van de wierde Bellingeweer.

6.3 Aanbevelingen

Op basis van het booronderzoek kan worden geconcludeerd dat er vanuit de archeologische monumentenzorg geen bezwaren zijn om op het kerkhof weer te begraven, mits er aan enkele voorwaarden wordt voldaan. De belangrijkste voorwaarde is dat het kerkhof formeel heropend wordt voor begravingen. Vanuit archeologisch perspectief is het uitgangspunt dat de onderliggende archeologische resten door dit gebruik niet worden aangetast of vernietigd. Begraven kan daarom alleen binnen de bestaande rijen op de open plekken of na eventuele ruiming op vrijgekomen plekken. Door binnen de rijen te begraven, wordt de oude indeling van het kerkhof gerespecteerd. Er mag niet dieper dan ca. 1,2 m onder maaiveld worden begraven (ca. 3,5 m - NAP). Indien dieper wordt begraven, zullen wierdelagen worden aangetast.

Daar waar grafkelders aanwezig zijn, wordt afgeraden nieuwe graven aan te leggen. Het eventueel verwijderen van grafkelders zal tot aantasting van het archeologische monument leiden. Binnen de contouren van de kerk kan niet begraven worden. Hier bevinden zich de funderingsresten van de kerk, grafkelders en daaronder intacte wierdelagen. De funderingen van de kerk bevinden zich op een diepte van 40 tot 60 cm. Binnen de muren van de kerk kunnen ook nog resten van (deels) onverstoorde middeleeuwse graven worden verwacht. Begraven buiten de ommuring van het kerkhof is niet mogelijk, gezien de geringe diepteligging van de wierdelagen aldaar.

We doen hier geen uitspaken over de uitvoering van eventuele nieuwe grafstenen. Dit staat los van de archeologische waarden van het terrein. Wel is het aan te bevelen bij de uitvoering van eventuele grafstenen aansluiting te zoeken bij het uiterlijk van de oude grafstenen en -kelders en het historische karakter van de plek.

Literatuur

- Alders, P.G.**, 2005:
Formulier visuele inspectie Bellingeweer, Winsum, Groningen, Amersfoort (intern verslag AMR).
- Anoniem**, 2006:
Het kerkhof van Bellingeweer, Enkele oudere gegevens en een inventarisatie van alle graven, *Infobulletin Winsem* 2006-1, 2-26.
- Boerma, G., A. F. Kruizenga, R. van der Tuuk (red.)**, 1992:
Boerderijen in het Halfambt, Groningen.
- Boonstra, Y.**, 2004:
Bureau-analyse Bellingeweer, Winsum, Groningen, Amersfoort (intern verslag AMR).
- Doesburg, J. van, M. van der Heiden & J. Stöver**, 2017:
Plan van aanpak Archeologisch booronderzoek op het historische kerkhof van Bellingeweer in de gemeente Winsum, Amersfoort.
- Doesburg, J. van**, 2018:
Weer op Bellingeweer, *RCE-Blad* 2018-2, 18-19
- Formsma, W.J.**, 1957a:
Kerk en klooster in Winsum, in: S.S. Mensonides (red.), *Winsums verleden*, Groningen/Djakarta, 120-150.
- Formsma, W.J.**, 1957b:
De vorming van de gemeente, in: S.S. Mensonides (red.), *Winsums verleden*, Groningen/Djakarta, 233-238.
- Formsma, W.J., R.A. Luitjes-Dijkveld Stol & A. Pathuis**, 1990:
De Ommerlander borgen en steenhuizen, Gorcum.
- Miedema, M.**, 1983:
Vijftientig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen, Dieren (PhD thesis Vrije Universiteit Amsterdam).
- Nieuwhof, A.**, 2013:
Anglo-Saxon immigration or continuity? Ezinge and the coastal area of the northern Netherlands in the Migration Period, *Journal of Archaeology in the Low Countries*, Vol. 5-1, 53-83.
- Nieuwhof A. (red.)**, 2014:
En dan in hun geheel: de vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge, Groningen.
- Taayke, E.**, 1996:
Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande: 600 v. Chr. bis 300 n. Chr., Groningen (Academisch proefschrift Universiteit Groningen).
- Winter, A.E.**, 2014:
Kerken in het Groen. Kerkhof Bellingeweer, Groningen.

Deze Beknopte Rapportage Archeologische Monumentenzorg is de neerslag van het booronderzoek op de dorpswierde Bellingeweer, gemeente Winsum. Doel van het onderzoek was om de aantasting van de wierde door de bouw en sloop van de kerk en het eeuwenlange gebruik van het terrein als kerkhof te bepalen. Het onderzoek kwam voort uit de vraag van omwonenden of het in 1979 formeel gesloten kerkhof weer voor begravingen kan worden opengesteld. De conclusie van het onderzoek is dat er, behoudens enkele voorwaarden in gebruik, vanuit de archeologische monumentenzorg geen bezwaren zijn om op het kerkhof opnieuw in gebruik te nemen.

Dit wetenschappelijke rapport is bestemd voor beleidsmakers, archeologen, historici en liefhebbers die zich bezighouden met historische kerkhoven.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.